

EGY KELETNÉMET PSZICHIÁTER VISSZAEMLEKEZÉSEI

*Friedrich Rudolf Groß: Jenseits des Limes.
40 Jahre Psychiater in der DDR (Túl a limesen.
40 évig pszichiáterként az NDK-ban)
Édition Balance, Psychiatrie-Verlag, Bonn, 1996.
239 oldal*

Ellentétben az igazságszolgáltatással, az ideológiával, az oktatásüggyel vagy akár a szépirodalommal, az Istenben megboldogult Német Demokratikus Köztársaság pszichiátriájának nem volt különösebben rossz vagy akár ambivalens híre. Másrészt, mint a hitleri rendszer, természetesen nem irtotta ki elmebetegek vagy csökkent szellemi képességűek tízezreit, nem tette őket mesterségesen terméketlenekké – eltérően a Szovjetuniótól, nem alkalmazta széles körben a politikai pszichiátriát, tehát az ellenzékiek elmebeteggé nyilvánítását és ennek megfelelő „gyógykezelését”. A keletnémet pszichiátia egyik-másik vonatkozása – például a csoport-pszichoterápiában vagy a szociálpszichiátriában – nemzetközi figyelmet keltett, és Karl Leonhard személyében a keletnémet rendszernek akadt nemzetközi híré (még ha munkásságában vitatott) kapacitása is.

Érthető tehát, hogy a keletnémet rendszer összeomlása után az egészségügy, így az uralgó ideológiától leginkább érintett pszichiátia önvizsgálata (vagy vizsgálata) aránylag a háttérbe szorult. Pedig nyilván sok mindenkét érdekelt volna, milyen tendenciák uralták az NDK pszichiátriáját, milyen körülmények között kezelték a betegeket, miképpen dolgoztak az orvosok és nem utolsósorban: hogyan hatott az egykori kelet-közép-európai kommunista rendszerek egyik legkonzervatívabbjának politikája a pszichiátriára (és általában az egészségügyre). Az olvasó ezért érdeklődéssel a kezébe Friedrich Rudolf Groß, a neves, bár nemzetközileg nem nagyon ismert keletnémet pszichiáter visszaemlékezéseit.

Groß munkája műfajilag – még ha ez nem teljesen pontos meghatározás is – orvoslelkiírat. Az orvoslelkiírat népszerű, habár heterogén műfaj: heterogénné teszi a visszaemlékező személye és természetesen a kor, amelyben az orvos élt. Elvégre nem mindegy, hogy

a visszaemlékező az ötvenes évek elején a magyar vidéken volt pszichiáter főorvos, mint Benedek István, vagy a forradalom előtti Oroszországban gyakorló orvos, mint Verescsagin. Egyes visszaemlékezések, mint Sigmund Freudéi, elsőrendű orvostörténeti források. De kevésbé jelentős emlékiratok is érdeklik a művelt nagyközönséget, amely szívesen tekint a kuliszák mögé, akár vidéki körorvosról, akár világhírű orvosprofesszorról van szó. Magyarországon az utolsó évtizedekből Birtalan Győző, Farádi László, Magyar Imre és Zsebők Zoltán művei jutnak az eszünkbe. Az utolsó évtizedek legjelentősebb orvosi visszaemlékezése kétségtelenül Benedek István ARANYKETREC-e, az 1945 utáni korszak egyik sikerkönyve, amely a szabadság problémájának orvosi-szépirodalmi tárgyalásával tett szert maradandó népszerűsége.

Friedrich Rudolf Groß könyvében hangsúlyozza, hogy a pszichiátia elválaszthatatlan a társadalomtól, amelyben létezik, és tulajdonképpen a társadalom humanitásának a tükré. Ez elvontan ugyan igaz, de munkájából az derül ki, hogy a keletnémet pszichiátia jobb volt, mint a politikai rendszer, amely végső soron behatárolta mozgásterét, és meghatározta működését. A szakmaiság és a politikum ketősségből egyértelműen az előbbi kerül ki győztesen. Groß hosszasan ír saját pszichiáteri pályafutásáról, a keletnémet pszichiátia fejlődéséről vagy éppen stagnálásáról, a betegek gyógyításának lehetőségeiről vagy akadályairól. Ehhez képest szinte idegen testként hatnak a beiktatott rövidebb fejezetek Sztálin halálának, az 1953-as felkelésnek, a berlini fal felépítésének és a bezártságnak a hatásáról saját és az NDK-s lakosság személyes életére – de túlnyomórészt nem a pszichiátia lehetőségeire.

A betegeket pusztán őrizni kívánó és a gyógyításukra, társas beilleszkedésükre törekvő pszichiátia harca természetesen nem nélküli a politikai vonatkozásokat. A dolog azonban nem úgy áll, hogy a haladó keletnémet pszichiáterek újításokra törekedtek, míg a reakciós államhatalom szerette volna a dolgokat úgy hagyni, ahogy voltak. Groß is hangsúlyozza, hogy a hatalom képviselőinek egyike-másika is támogatta – nem utolsósorban saját beteg rokonaira, hozzátartozóira tekintettel – az újító tendenciákat.

Amellett ugyanez a harc – ha némileg más, nyíltabb és pluralistább körülmények között is – lejátszódott a demokratikus Nyugaton is. Großjoggal emeli ki, hogy az ötvenes évek elején még nem sok különbség volt a nyugati és a keleti pszichiátria között. A zsúfolt, óriási kórtermek, a kevés személyzet, a betegekkel való szorosabb érintkezés kerülése, a terápiás módszerek (például az elektrosokk) büntetés-ként alkalmazása, a fegyelmezés a gyógyítás helyett, a nagy elmegyógyintézetek fontos szerepe tipikus volt a Rajna-vidéken is, nemcsak Szászországban. A pszichiátriát forradalmasító új gyógyszerek, a neuroleptikumok bevezetésére, ha némi késéssel is, de a Német Demokratikus Köztársaságban is sor került.

Míndez azt a felfogást támasztja alá, hogy a két világrendszer, a kapitalizmus és a szovjet típusú társadalom létezése és együttélése idején az egészségügyben az igazi választóvonal nem a kétfajta társadalomszerveződés, hanem a fejlett és a fejletlen országok között húzódtott. Kelet- és Nyugat-Németország pszichiátriája (sőt egészségügye) sokkal jobban hasonlított egymásra, mint egyfelől a keletnémet és a vietnami (vagy akár szovjet) vagy másfelől a nyugatnémet és a hondurasi elmegyógyászat.

Idővel persze a különbségek fokozódtak, a keletnémet pszichiátria és egészségügy a legtöbb területen évekkel a nyugatnémet után kullogott. Kelet-Németországban igen magas volt az öngyilkossági arány, ami a rendszert a szuicidológiai statisztikák eltitkolására és a szuicidológia mint tudományág háttérbe szorítására készítette. Hébe-hóba új, másfajta kórképek is megjelentek, így például a berlini fal felépítése után egyfajta bezártsági szindróma (amelyek keletnémet megtárgyalása tabunak számított). És bár a pszichoanalízist Keleten is, Nyugaton is elnyomták, az NDK-s orvos, legalábbis a nyolcvanas évek második feléig, nem mehetett be egyszerűen a könyvesboltba, hogy megvásárolja Sigmund Freud műveit. (Igaz, másképpen – például könyvtárból, nyugati látogatók ajándékeként – aránylag könnyen hozzájuthatott.) Összességében azonban a különbségek – ellentétben a társadalmi lét más területeivel – inkább mennyiségiek, mint minőségiek voltak.

Sokáig kerültek Kelet-Németországban a *szociálpszichiátria* megjelölést is. A hivatalos álláspont ezzel mintegy tagadta, hogy az NDK-

ban összefüggés van a társadalmi problémák, feszültségek és a pszichiátriai kórképek megjelenési formája és gyakorisága között. A keletnémet ideológia ezzel a tagadással régi hagyományhoz csatlakozott. A XIX. században született meg a *szociálpatólógia*, amely a társadalmiság és a betegségek közötti összefüggéssel foglalkozott (például a Manchester-kapitalizmus lakászsúfoltsága és a gümőkór gyakorisága között).

Amikor a Szovjetunióban győzött a sztálinizmus, a „szocializmus” körülményei között hivatalosan tagadták, hogy efféle összefüggések fennállnak. Így lett a szociálpatólógiából *egészségügyi szervezéstán*. A szovjet és az NDK-beli fejlődés között az volt a különbség, hogy szociálpszichiátria valóban létezett Kelet-Németországban (míg valódi szociálpatólógia a Szovjetunióban évtizedekig nem), csak éppen nem volt szabad így hívni – hasonlóképpen, ahogyan szegénykutatás is létezett a Kádárkorszakban, de a *halmozottan hátrányos helyzetűek* kutatásának nevezték.

Felmerül a kérdés, hogy a világ egyik legfejlettebb, legelszigeteltőbb országában mennyire voltak izoláltak a pszichiáterek. Groß könyvéből kiderül, hogy viszonylagosan. Nyugatnémet pszichiáterekkel aránylag keveset jöhettek össze. Ezt pótolták és ellensúlyozták a kapcsolatok egymás között és kelet-közép-európai kollégákkal. Időnként nyugat-európai (nem német) elmegyógyászokkal is találkozhattak. Aránylag könnyen hozzájuthattak a német nyelvű, roppant terjedelmes és differenciált szakirodalomhoz – még a periférikus intézetekben is.

„*A perifériás helyzet Großschweidnitzben jelentősen kiszélesítette szellemi horizontunkat – írja Groß egy helyütt. (162.) – A szomszéd szocialista országokban levő partnereink felett is gyámkodtak ideológiailag, de nem szenvedtek olyan identitásvesztésben és olyan elszigeteltségben, mint mi, és nem utolsósorban kongresszusaiknak magasabb és nemzethözi volt a színvonala.*” Könyvéből azonban az tűnik ki, hogy az ideológiai gyámkodás a pszichiátriában az NDK-ban sem volt túlzottan erős.

A megoldás kulcsa valószínűleg a honeckeri jelszó volt „*a gazdaságpolitika és a szociálpolitika egységéről*” (amelynek persze akadtak ulbrichti előzményei is). A szabadsághiányt az NDK-ban az ötvenes évek tapasztalatai után nagyobb

darab kenyérrel és fejlettebb szociálpolitikával ellensúlyozták. Valószínű, hogy a pszichiátriai reformokat – akár még a freudi tanokkal való kacérkodás formájában is – ezért támogatta az illetékesek egy része még a legfelsőbb szinten is. *„Beszélgetőpartnereimet [a pártvezetők közül] vonzották reformtörekvéseink, mivel az egészségpolitika területén is az általánosan kitűzött haladást szolgálták, és ideológiai szőrszálhasogatásra ilyen gyakorlati orientációjú beszélgetéseken egyáltalán nem került sor.”* (171–172.)

Személyes magatartásában Großt a második világháború tapasztalatai után vallásos-humanista beállítottság jellemezte – még ha kórházigazgatóként kényszerűségből belépett is

a kommunista pártba –, óvatos reformernek számított, aki azonban alkalmazkodott a fennálló politikai körülményekhez. Egy-egy politikai vagy személyes fordulatra (például amikor nem engedték ki haldokló apjához Nyugat-Németországba) depresszióval reagált. Igyekezett nehéz körülmények között fenntartani az orvos politikai semlegességének álláspontját.

Stílusában Groß könyvét – ahogy Erich Wulff utószava megjegyzi – egyfajta *„kellemes avútság”* jellemzi. A visszaemlékezések palackpostának tekinthetők egy letűnt korszak kévébé ismert területéről.

Harmat Pál